

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Κρυφά κι ανοιχτά χαρτιά:

Μία μυστική και μία επίσημη συμφωνία

«Οί επαναστάται Τουρκοί του Μουσταφᾶ Κεμάλ ἤρχισαν νὰ κινῶνται μὲ μεγάλας δυνάμεις καὶ πυροβολικὸ κατ' αὐτῶν (τῶν Ἑλλήνων). Οἱ κάτοικοι ἀγωνιοῦν καὶ ἐκ τῶν Ἰταλῶν οὐδὲν περιμένουν ἀφοῦ ὑπὸ τὰ βλέμματά των ἀπειλοῦν οἱ επαναστάται (...) Ἡ θὰ ὑποκύψουν ἢ θὰ μεταναστεύσουν. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ συμφωρὰ εἶναι μεγάλη».

Ἔκθεσις τοῦ ἐν Σάμῳ ἀνταποκριτοῦ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀλυτρώτων
κ. Ἡλιάδου πρὸς Υπ.Εξ., 28-9-1919

«Ἡ Κυβέρνησις μετὰ Ἐθνικῆς Ὑπερηφανείας ἀγγέλλει ὅτι, ἐπελθούσης συμφωνίας μετὰ τῆς Ἰταλίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος παραχωρήσεως τῶν Δωδεκανήσων, ἡ Συνθήκη Εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας ὑπεγράφη χθὲς μετὰ μεσημβριαν ἐν Σέβρο (πλησίον Παρισίων). Ταυτοχρόνως ὑπεγράφη μετὰ Συμμαχικῶν Δυνάμεων καὶ Εἰδικῆ Σύμβασις περὶ παραχωρήσεως τῆς Δυτικῆς Θράκης εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, 29 Ἰουλίου 1920, ἀρ. φ. 168

(α) «Εἰρηνικὴ εἰσβολή» καὶ «κατοχή»

Ἡ ΟΜΟΦΩΝΙΑ τῆς συμμαχικῆς ἀπόφασις γιὰ τὴν ἐλληνικὴ στρατιωτικὴ ἀπόβαση στὴ Μικρὰ Ἀσία, σε καμιὰ περίπτωσι δὲν ἐρμηνεύεται καὶ ὡς ὁμοθυμία τῶν Δυνάμεων γιὰ προώθησι τῶν ἐλληνικῶν προσδοκιῶν στὴν Ἰωνία. Ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων στὴ Σμύρνη, τὸν Μάιο τοῦ 1919, ἕως καὶ τὴν τελικὴ υπογραφή τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλλιών¹,

¹ Ἡ Συνθήκη τῶν Βερσαλλιών ρύθμιζε κυρίως τὶς ἐκκρεμότητες μεταξὺ Συμμάχων-Γερμανίας. Ἡ Γερμανία, ἡ μεγάλη ἠττημένη τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου, (ἐκτὸς τοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῶν ἐδαφῶν καὶ τῶν συνόρων τῆς) τέθηκε ὑπὸ καθεστῶς διεθνούς οφειλῆς καὶ ὑπὸ στρατιωτικὴ ἐπιτήρηση, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ διατήρησε πάντοτε σε καλὸ σημεῖο τὶς παραδοσιακὰ καλὲς πολιτικο-οικονομικὲς συναλλαγές τῆς τόσο με τὴν Ἰταλία, ὅσο καὶ με τὴν Ἑλλάδα λόγω καὶ τῆς γερμανικῆς ρίζας τῆς ἐλληνικῆς βασιλικῆς οἰκογένειας. Ὅσες συνθήκες –συμφωνίες ἀναφέρονται ἀκολουθῶντες σε αὐτὸ τὸ κεφάλαιον συνιστοῦν ὡς ἓνα βαθμὸ

στα τέλη Ιουνίου 1919, είχε γίνει κατά το μάλλον ή ήττον σαφές στην Ελλάδα ότι καμία μεγάλη δυτική δύναμη –ούτε καν η Αγγλία– δεν είχε αναλάβει απέναντί της ουδεμία υποχρέωση. ΗΠΑ, Βρετανία, Γαλλία, για διαφορετικούς λόγους η κάθε μία, συμφωνούσαν ως προς τον προσωρινό χαρακτήρα της ελληνικής απόβασης. Πέραν αυτού, αυτές οι χώρες δεν πρόσφεραν στην Ελλάδα καμιά συλλογική στήριξη. Έδωσαν μόνο προφορικά τη συγκατάθεσή τους, ότι θα υποστήριζαν τα ελληνικά δίκαια χωρίς όμως καμιά ουσιαστική στρατιωτική εμπλοκή τους, καθώς ακόμη εκκρεμούσε ο οριστικός διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας².

Όμως, απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις, και σε σχέση με αυτή τη θέση των άλλων δυνάμεων, η στάση της Ιταλίας ήταν, και επί τούτου, σαφώς αποκλίνουσα. Γι' αυτό και η Ρώμη επιδίωξε να ενεργοποιήσει τις μυστικές συμφωνίες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, του Λονδίνου και του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης, θεωρώντας τες ουσιαστικά «ισχύουσες», ενώ είχαν ήδη εκπέσει³. Παράλληλα, ακολούθησε σταθερά την εκβιαστική τα-

«τεχνικές προεκτάσεις» της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Για μια συνολική εικόνα των διπλωματικών γεγονότων του Μεσοπολέμου, βλ. Σ.Θ. Λάσκαρι, *Διπλωματική Ιστορία της σύγχρονου Ευρώπης 1914-1939*, Θεσσαλονίκη 1954.

² Πρβλ., Ε. Αλλαμανή-Κ. Παναγιωτόπουλου, «Η συμμαχική εντολή για την κατάληψη της Σμύρνης και η δραστηριοποίηση της ελληνικής ηγεσίας (Συμπλήρωμα στο ημερολόγιο του Ε. Βενιζέλου, 6-19 Μαΐου 1919)», Θ. Βερέμη-Οδ. Δημητρακόπουλου (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότης, Αθήνα 1980, και Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *Πολιτική Ιστορία...*, τ. 4^{ος}, ό.α. σ. 190-192.

³ Πρβλ. σχετικά Fr. Cataluccio, «Diplomazia di guerra e negoziati di pace sulla spartizione dell' Asia ottomana (1915-1923)», *Archivio Storico Italiano*, 1966, f.2, του ιδίου «La questione d' Oriente: lotte di nazionalità e interessi di potenze (1815-1965)», στο AA.VV. (Συλ.), *Nuove questioni di Storia Contemporanea*, I, Marzorati, Μιλάνο 1968. [Αυτές οι μυστικές συνθήκες έπαψαν να ισχύουν μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, καθώς το νέο καθεστώς των μπολσεβίκων τις αποκάλυψε διότι θεωρούσε ότι με αυτές τις συμφωνίες οι σύμμαχοι «τεμάχιζαν» την Ευρώπη. Οι συνθήκες αυτές ήταν οι εξής: α) η Συμφωνία της 3^{ης} Μαρτίου 1915 μεταξύ Βρετανίας-Γαλλίας-Ρωσίας, κατά την οποία, σε περίπτωση συμμαχικής νίκης, η Κωνσταντινούπολη θα παρεχωρείτο στη Ρωσία· β) η Συνθήκη του Λονδίνου της 26^{ης} Απριλίου 1915 μεταξύ Ιταλίας και των υπολοίπων Συμμάχων, σύμφωνα με την οποία, αν οι Ιταλοί είχαν σημαντική συμβολή στο συμμαχικό αγώνα, θα λάμβαναν ως αντάλλαγμα τη Βαλόνα, τα Δωδεκάνησα, την Αττάλεια και την ενδοχώρα της· γ) η Αγγλογαλλική Συμφωνία (Sykes-Picot) της 16^{ης} Μαΐου 1916, που υπογράφηκε και από τη Ρωσία αργότερα, με την οποία καταμε-

κτική τής σύνδεσης του Δωδεκανησιακού με το Βορειοηπειρωτικό και το Κυπριακό, υπονομεύοντας έτσι τις προσπάθειες μιας συνολικής επίλυσης Ανατολικού Ζητήματος. Ήταν ολοφάνερο ότι η Ιταλία, που θεωρούσε ότι οι άλλες μεγάλες δυτικές δυνάμεις και η Ελλάδα ανταγωνίζονταν τα συμφέροντά της στη Μικρά Ασία, ήταν αντίθετη με τη συμμαχική εντολή τής ελληνικής απόβασης. Γι' αυτό το λόγο, εξάλλου, επιχείρησε πρώτη τη δική της «ειρηνική εισβολή» (*penetrazione pacifica*) στην Αττάλεια, όπως ευφύως την ονόμασε⁴.

Αναμφισβήτητα, «η εσπευσμένη απόβαση στην Αττάλεια καταδείκνυε την πρόθεση της Ιταλίας να της αναγνωριστούν στη Μικρά Ασία ισότιμα δικαιώματα με την Αγγλία και τη Γαλλία, σε θέματα *status* και *δικαίων*»⁵. Και για να επιτύχει αυτό η Ρώμη προσέγγισε αφενός μεν τον Κεμάλ, αφεντέρου δε το νεόκοπο κομμουνιστικό καθεστώς της Μόσχας, που είχε συμφέροντα στα Στενά του Βοσπόρου και, εξαιτίας της εμπλοκής της Ελλάδας στην εκστρατεία της Ουκρανίας, στις αρχές του 1919, εκδήλωνε δυσαρέσκεια για την ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία. Με κοινό σημείο την αντιπαλότητα προς την Ελλάδα, προέκυψε συν τω χρόνω μια άτυπη συμμαχία μεταξύ Τουρκίας-Ιταλίας-Ρωσίας⁶. Πρώτη προτεραιότητα όμως της ιταλικής πολιτικής στη Μικρά Ασία ήταν «να συμμαχήσει με την Τουρκία στην προσπάθεια της βίαιης απομάκρυνσης της Ελλάδας από την Ιω-

μερίζονταν ανάμεσα στις τρεις χώρες τα εδάφη της Εγγύς Ανατολής (η Ρωσία έπαιρνε μεγάλο μέρος της Τραπεζούντας, το Ερζερούμ και το νότιο Κουρδιστάν, η Γαλλία το βιλαέτι των Αδάνων και εδάφη της ασιατικής Τουρκίας μέσα στη Συρία καθώς και τη Μεσοποταμία, ενώ η Βρετανία τα πετρέλαια της νότιας Μεσοποταμίας, δηλ. τη Βαγδάτη και τη Μοσούλη). Η Ιταλία όμως αντέδρασε στη συμφωνία αυτή και ο Σονίνο απαίτησε να δοθεί στην Ιταλία όχι μόνο ειδικά η Αττάλεια, αλλά γενικότερα η «μεσογειακή ζώνη της», δηλαδή η Σμύρνη, το Ικόνιο, τα Άδανα και η Μερσίνα, όπως, κατά τους Ιταλούς, είχε συμφωνηθεί στο Λονδίνο. Με τη Συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης (19-4-1917) οι Σύμμαχοι συγκατέθεσαν στο να δοθεί επιπλέον στην Ιταλία η ζώνη της Σμύρνης και της ενδοχώρας της, την οποία όμως οι μεγάλες δυνάμεις είχαν υποσχεθεί και στην Ελλάδα, από τον Ιανουάριο του 1915, σε αντάλλαγμα της εισόδου της στον πόλεμο].

⁴ Για τους ιταλικούς διπλωματικούς εκβιασμούς και την ιταλική «ειρηνική εισβολή» στη Μ. Ασία, βλ. Μ. Petricioli, «La resa dei conti...», *ό.α.*, σ. 68.

⁵ Πρβλ. Ι. Γιαννουλόπουλος, «Οι εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου», *ΙΕΕ*, τ. *ΙΕ.*, σ. 150-51.

⁶ Πρβλ. Έ. Αλλαμανή – Κρ. Παναγιωτοπούλου, «Το ζήτημα του Πόντου», *ό.α.*, σ. 114-20 και F. Grassi, *L' Italia e la questione turca...*, *ό.α.*, 59-60.

νία»⁷. Γι' αυτό και έθεσε σε εφαρμογή, «με συνέπεια και συνέχεια», το σχέδιο της συμμαχίας της με την Τουρκία, τόσο με το σουλτάνο όσο και με τον Κεμάλ⁸.

Την πολιτική της ιταλο-τουρκικής προσέγγισης προώθησε ο κόμης Carlo Sforza, ο οποίος, από τον Νοέμβριο του 1918, ανέλαβε ύπατος αρμοστής (alto commissario) στη Μικρά Ασία, αφού νωρίτερα (το 1916) είχε επιτυχώς δοκιμασθεί ως εκπρόσωπος της Ιταλίας κατά τις διαπραγματεύσεις με την εξόριστη στην Κέρκυρα σερβική κυβέρνηση. Ο Σφόρτσα πίστεψε εξαρχής ότι μια περαιτέρω σύσφιγξη των ήδη αρμονικών διμερών ιταλο-τουρκικών σχέσεων ήταν προς το συμφέρον της Ιταλίας. Αναμφισβήτητα διορατικός, «πόνταρε τις διαπραγματεύσεις του πάνω στο νέο τουρκικό καθαρόαιμο, τον Κεμάλ Ατατούρκ, πριν ακόμα αυτός θριαμβεύσει, και παρά την εμφανή δυσανασχέτηση της ελληνικής πλευράς, καθώς μια από τις πρώτες ενέργειες του ιταλού ύπατου αρμοστή ήταν ότι προσπάθησε να ανατρέψει τα σχετικά υπομνήματα Βενιζέλου περί πλειοψηφίας του ελληνικού στοιχείου στη Θράκη και ευρύτερα στην Ανατολία»⁹.

⁷ Πρβλ., τα σύγχρονα με την εποχή έργα, P. Guaroni, *Il mondo di un ambasciatore*, Ρώμη (1920;), σ. 14 και 135 (ο συγγραφέας ήταν τότε γραμματέας της ιταλικής αρμοστείας στην Κωνσταντινούπολη) και G. Horton, *Η Μάστιγα της Ασίας* (μτφρ-σχόλια, Β.Γ. Σολομωνίδου), Εστία 1996, σ. 76-84 και 165-68 (ο συγγραφέας ήταν γενικός πρόξενος των ΗΠΑ στην Εγγύς Ανατολή). Απ' τα νεότερα, βλ. M. Petricioli, «L'Italietta sul Bosforo», *ό.α.*, σ. 3-19, Γ. Σ. Αλεξιάδου, *Τα απώτερα αίτια...*, *ό.α.* σ.128-29, ΓΕΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν, 1919-1922. Ο ελληνικός στρατός εις την Σμύρνην (Μάιος 1919-Μάιος 1920)*, Αθήναι 1957, σ. 44-46. Για μια γενικότερη εικόνα βλ. και, Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικράν Ασία (1918-1922)*, Αθήναι 1950, Ε. Nicol, *Οι Σύμμαχοι και η κρίση στην Ανατολή. Ο ρόλος των Συμμάχων έξι μήνες πριν από την καταστροφή ή γιατί πρέπει να καταστραφεί ο Μικρασιατικός Ελληνισμός* (μτφρ. Α. Καρρά, σχόλια-πρόλογος Θ. Πυλαρινός), Ειρμός, Αθήναι 1976, και Β.Δ. Μόστρας, *Η Μικρασιατική επιχείρησης*, Ίκαρος, Αθήναι 1969.

⁸ Για τη συνέχεια και τη συνέπεια της ιταλικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα και έως την επικράτηση του Μουσολίνι, το 1922, βλ. F. Grassi, *L'Italia e la questione turca...* *ό.α.* σ. 55-112, και του ίδιου «Le battaglie diplomatiche...», *ό.α.*, σ. 278-280. Βλ. ακόμη, M. Legnani, «Espansione economica e politica estera nell'Italia del 1919-21», *Il Movimento di Liberazione d'Italia*, 1972, 3:108. Για μια συνολική εικόνα της ιταλικής εξωτερικής πολιτικής, βλ. R.J.B Bosworth- S. Romano, *La politica estera italiana 1860-1985*, Il Mulino, Μπολόνια 1995.

⁹ M. Petricioli, *L'Italia in Asia Minore*, *ό.α.*, σ. 67. Μια σκιαγράφιση της προσω-

Αυτή η πολιτική της Ιταλίας συνεπαγόταν αναπόφευκτα την καταστράτηγηση από μέρους της των όρων του τουρκικού αφοπλισμού, όπως αυτοί είχαν διατυπωθεί με την ανακωχή του Μούδρου, τον Οκτώβριο του 1918. Η Ιταλία θα εργαζόταν έκτοτε για να υπονομεύσει το έργο της ελληνικής αποστολής στη Μικρά Ασία με αθέμιτες ενέργειες σε βάρος του ελληνικού στρατού, δηλαδή, διά της παρασκηνιακής ενίσχυσης των ατάκτων του νεόκοπου κεμαλικού κινήματος, και επίσης, όταν και εφόσον χρειαζόταν, «με απροκάλυπτη αρχικά, κεκαλυμμένη στη συνέχεια, προπαγάνδα»¹⁰. Το προσεκτικά μελετημένο σχέδιο τέθηκε σε εφαρμογή άμα τη αφίξει του ελληνικού στρατού στην Ιωνία. Η ιταλική διπλωματία εκμεταλλεύθηκε τις ελληνο-τουρκικές συμπλοκές, που έλαβαν χώρα από την πρώτη μέρα της απόβασης με ευθύνη και των δύο πλευρών. Η Ιταλία, συνεπώς, με την «ειρηνική εισβολή της» παρουσιαζόταν ως η προστάτιδα της Τουρκίας. Η Τουρκία, όπως ήταν φυσικό, ερμήνευσε τη συμμαχική εντολή απόβασης του ελληνικού στρατού ως προσπάθεια υποδούλωσης και κατοχής της. Τον όρο «κατοχή» της Μικράς Ασίας χρησιμοποιούσαν εξάλλου και οι Έλληνες, κι αυτό έφτανε για να «μεταβληθούν εξαρχής οι Ιταλοί σε ασπίδα των Τούρκων»¹¹.

Οι ενθουσιώδεις εκδηλώσεις και προετοιμασίες του ελληνισμού της Σμύρνης εν όψει της υποδοχής των ελληνικών στρατευμάτων και, τελικά, η απόβαση της ελληνικής αποστολής, προκάλεσαν φυσικά ανησυχία στον τουρκικό πληθυσμό και την οξύτατη αντίδραση του τουρκικού εθνικισμού, που είχε προσβληθεί θανάσιμα με την ιδέα της άφιξης των «άπιστων και πρώην σκλάβων»- Ελλήνων¹². Αιματηρά επεισόδια προκλήθηκαν από την πρώτη κιόλας μέρα της απόβασης, για να συνεχιστούν ακολούθως με την ίδια ένταση επί πολλές εβδομάδες, με τους Ιταλούς να εμπλέκονται υπέρ των Τούρκων, καθώς η εντολή της Ρώμης προς τη στρατιωτική της δύνα-

πικότητας του Σφόρτσα βλ. L. Zeno, *Il conte Sforza. Ritratto di un grande diplomatico*, Le Monnier, Φλωρεντία 1999.

¹⁰ Βλ. στη συνέχεια για τη «δράση των Ιταλών, αλλά και των Γάλλων που δεν δίσταζαν να προμηθεύουν όπλα στους Τούρκους» (R. Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σ. 174).

¹¹ «Ἐπῆλθεν ἡ ἰταλικὴ κατοχὴ καὶ τὰ πράγματα ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν μεταβλήθησαν, παρουσιάζοντες οἱ Ἰταλοὶ ἑαυτοὺς οὐχὶ ὡς κατακτητὰς, ἀλλὰ ὡς δῆθεν ὑπερασπιστὰς τῶν Τούρκων κατὰ τῆς ἐλληνικῆς κατοχῆς...». ΑΥΕ 1919 Α/5/VI-13, 27-6-1919, «Ἐκθεσις του εν Σάμω αντιπροσώπου των Μικρασιατικῶν Ἰταλοκρατούμενων Περιφερειῶν Σωκίων-Νέας Εφέσου, και ανταποκριτοῦ της Κεντρικῆς Επιτροπῆς Αλυτρώτων ιατροῦ κ. Εμμανουήλ Ηλιάδου, προς Υπ.Εξ.».

¹² P. Erbil, *Η Νιόβη θρηνοῦσε για τη Μικρά Ασία*, ὁ.α, σ. 43-44.

μη στη Μικρά Ασία ήταν «να μην ενοχλήσει, αν δεν δύναντο να ευνοήσει, τους Τούρκους στην προσπάθειά τους να οργανώσουν εστίες πολιτικής και στρατιωτικής αντίστασης ενάντια στην ελληνική κατάληψη»¹³. Είναι χαρακτηριστικό ότι, το ίδιο βράδυ της ελληνικής απόβασης οι Ιταλοί απελευθέρωσαν τούρκους κατάδικους του ποινικού δικαίου, οι οποίοι ενώθηκαν με τους υπόλοιπους διαδηλωτές που καλούσαν τους Τούρκους της Σμύρνης σε αντίσταση. Η διαδήλωση εξελίχθηκε αστραπιαία σε ένοπλη σύγκρουση. Ο Ιταλός ταγματάρχης και διοικητής της τουρκικής χωροφυλακής Carossini, παραβαίνοντας τις συμμαχικές εντολές, δεν είχε δώσει έγκαιρα εντολή αποχώρησης όσων τουρκικών στρατευμάτων βρίσκονταν στους στρατώνες πέριξ της Σμύρνης. Έτσι, η ελληνική αποστολή καθυστέρησε για λίγες μέρες να προβεί στην κατάληψη του διοικητηρίου, διότι υπήρχε ο φόβος περαιτέρω κλιμάκωσης των επεισοδίων και δημιουργίας ανεξέλεγκτης κατάστασης¹⁴.

Ο Αριστείδης Στεργιάδης έφθασε στη Σμύρνη λίγες μέρες μετά τα επεισόδια, στις 8 Μαΐου του 1919, και ανέλαβε καθήκοντα ύπατου αρμοστή. Κατ' εντολή του Βενιζέλου έσπευσε να τιμωρήσει παραδειγματικά και ανελέητα κάθε αντιτουρκική πράξη. Αυτόχρονα, συγκλήθηκαν έκτακτα στρατοδικεία που επέβαλαν και θανατικές ποινές. Ήταν σαφές ότι ο Βενιζέλος προσπάθησε με αυτόν τον τρόπο να προσεταιριστεί το μετριοπαθές τουρκικό στοιχείο και να καθησυχάσει τους συμμάχους. Αυτές οι αυστηρές ποινές, όμως, προκάλεσαν έκδηλη αμηχανία και απορία για τη σκοπιμότητά τους στον ελληνισμό της Ανατολής, ενώ χρησιμοποιήθηκαν από Τούρκους και συμμάχους, κυρίως τους Ιταλούς, ως απόδειξη της ελληνικής ενοχής. Όπως επεσήμαιναν και οι ελληνικές αρχές της Ιωνίας, η κατάσταση επιβαρύνθηκε και από το γεγονός ότι, «Έλληνες κάτοικοι τῆς Σμύρνης ἔχοντες φαίνεται λόγους δυσαρεσκείας καθ' ἡμῶν ἐζήτησαν τὴν ἰταλικὴν προστασίαν ἣν προθύμως παρέσχεν ὁ Ἴταλὸς πρόξενος ἐγγράφας αὐτοὺς ὡς

¹³ «Non disturbare se non favorire i fochi di resistenza politico-militare turca contro l'occupazione ellenica». Από μεταγενέστερη έκθεση ανασκόπησης, ASMAE (Turchia), 7760 1888/160, 12-2-1920 (Maissa -ύπατος αρμοστής Κωνσταντινούπολις- προς Scialoja -Υπ.Εξ.). Πρβλ., για περισσότερα, V. Solomonides, *Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aydin, 1919-1922*, University of London (King's College) 1984 (διδακτορική διατριβή), A. Toynbee, *Το δυτικό ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας-Μια μελέτη επαφής πολιτισμών* (μτφρ-εισαγωγή, Π. Παρτσός), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 389-402, Γ. Γιανουλόπουλος, *Η ευγενής μας τύφλωσις ό.α.*, σ. 256.

¹⁴ βλ. G. Horton, *Η Μάστιγα της Μ. Ασίας, ό.α.*, σ. 279.

Ιταλούς»¹⁵. Ακολούθως, ο έλληνας πρωθυπουργός ζήτησε συγγνώμη από τον Σονίνο για κάποιες παρεκτροπές των Ελλήνων εναντίον των Ιταλών, παραβλέποντας την ιταλική ανάμιξη στα επεισόδια¹⁶. Μάλιστα, το ιταλικό και το γαλλικό προξενείο Σμύρνης, όπως και αξιωματούχοι της ιταλικής διοίκησης, κοινοποίησαν διαμαρτυρία τους για την «απάδουσα» συμπεριφορά των ελληνικών στρατευμάτων έναντι της ιταλικής παροικίας¹⁷.

Ο Σονίνο διεμήνυσε στις ιταλικές αρχές της Μικράς Ασίας ότι ενδεχόμενη ελληνική κατάληψη νοτίως της σιδηροδρομικής γραμμής Αγιασουλούκ- Αϊδινίου, δηλαδή κατά μήκος της παραλιακής ζώνης από τις Κυδωνίες μέχρι το Αγιασουλούκ, θα έπρεπε να εκληφθεί ως ανοιχτή εχθρική πράξη της Ελλάδας κατά της Ιταλίας. Από τα μέσα Μαΐου, οι συμπλοκές επεκτάθηκαν προοδευτικά στο βιλαέτι του Αϊδινίου και στην ευρύτερη μικρασιατική ενδοχώρα, με τους Ιταλούς να παίρνουν υπό τον πλήρη έλεγχο τους τη σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνης-Αϊδινίου, καταλαμβάνοντας διαδοχικά, Μάκρη, Αλικαρνασό, Μαρμαρίσιο, Νέα Έφεσο (Σκαλανόβα), με την κοιλάδα του Μαιάνδρου να τελεί σε μεγάλο μέρος της αριστερής όχθης της υπό ιταλική κυριαρχία¹⁸. Ο Βενιζέλος, προς τα τέλη Μαΐου αρχές Ιουνίου 1919, αντέδρασε έντονα στους συμμάχους για το αβάσιμο των ιταλικών αξιώσεων στο βιλαέτι του Αϊδινίου, καθώς ακόμα και η μυστική συμφωνία του Λονδίνου, που επικαλούνταν κατά το δοκούν η Ιταλία, της επιδίκαζε την ενδοχώρα της Αττάλειας, η οποία γεωγραφικά και διοικητικά ανήκε στο βιλαέτι του Ικονίου¹⁹.

¹⁵ ΓΑΚ-ΑΥΑΣ 5/1/6β, 6-7-1919, Ανωτέρα Διεύθυνσις Χωροφυλακής προς Υπάτην Αρμοστείαν.

¹⁶ ASMAE (Turchia), 7736 («Gabinetto di sua Eccellenza il Ministro- Archivio riservato, oggetto: conflitto greco-turco in Asia Minore-Massacri dei Turchi per parte dei Greci-fucileria greca contro reparti italiani – Υπουργείο της αυτού Εξοχότητος -μυστικό αρχείο. Αντικείμενο: ελληνοτουρκική σύγκρουση στη Μ. Ασία. Σφαγές Τούρκων από Έλληνες –ελληνικό πυροβολικό εναντίον ιταλικών ταγμάτων»).

¹⁷ ΓΑΚ-ΑΥΑΣ 7/1/6ε, 7-7-1919, γαλλικό προξενείο Σμύρνης προς Στεργιάδη. Ο γάλλος πρόξενος εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του στην ελληνική διοίκηση για «τὴν ἐχθρική συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῶν Ἰταλῶν ὑπηκόων, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς ἀντιβαίνει τῶν προθέσεων τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως».

¹⁸ Για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις βλ. γενικότερα, ΓΕΣ-ΔΙΣ: *Επιχειρήσεις Φιλαδέλφειας-Προύσσης-Ουσάκ (1919-22)*, τ. Α-Β, Αθήνα 1957, *Επιθετικές Επιχειρήσεις Δεκέμβριος 1920-Μάρτιος 1921*, Αθήνα 1963 και *Ο Ελληνικός Στρατός στη Σμύρνη (1912-1922)*, Αθήνα 1957.

¹⁹ Για την παράθεση των διπλωματικών γεγονότων πρβλ., Έ. Αλλαμανή-Κρ. Παναγιωτοπούλου, «Το ζήτημα του Πόντου», *ό.α.*, σ. 117-132. Για μια συνολική ει-

Ως φυσιολογικό επακόλουθο, οξύνθηκαν οι προστριβές στα σημεία επαφής της ελληνο-ιταλικής ζώνης και ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ο μητροπολίτης Αχαίων Αλέξανδρος Διλάνας διαμαρτυρήθηκε έντονα για την ανοχή και τη βοήθεια σε οπλισμό που οι ιταλικές αρχές παρείχαν αφειδώς στους Τούρκους, αλλά και για τη συστηματικά εριστική έως καταπιεστική, και προδήλως αντιχριστιανική, συμπεριφορά τους έναντι του ποιμνίου του. Σε παρόμοια επίσημη κοινή «ανεπιφύλακτον και φοβερὰν καταγγελίαν» προς τους συμμάχους προέβησαν επίσης, ένα μήνα αργότερα, στα τέλη Ιουνίου αρχές Ιουλίου 1919, και οι μητροπολίτες Σμύρνης, Εφέσου και Φιλαδελφείας, καθώς είχε λάβει χώρα και ο εμπρησμός του Αϊδινίου από τους ατάκτους του Κεμάλ, οι οποίοι, σύμφωνα με ελληνικές πηγές, είχαν εξοπλιστεί από τους Ιταλούς²⁰.

Οι ειδήσεις που δημοσιεύονταν στον ελληνικό τύπο, σχετικά με τον συνεχή ανεφοδιασμό των τούρκων ατάκτων με ιταλικό εξοπλισμό, συνοδεύονταν συχνά από επιθετικά σχόλια εναντίον της Ιταλίας²¹. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι στρατηγοί Νίδερ και Παρασκευόπουλος, διοικητές της ελληνικής αποστολής στη Μικρά Ασία, έθεσαν επιτακτικά ζήτημα ενισχύσε-

κόνα της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας σε σχέση και με τη Μ. Ασία βλ., Α. Κύρου, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, Αθήνα 1956, Εμμ. Ρούκουνα, *Εξωτερική πολιτική 1914-23*, Αθήνα 1978.

²⁰ Οι πληροφορίες για τα γεγονότα του Αϊδινίου και την ενίσχυση των Τούρκων με ιταλικό οπλισμό είναι από τον φιλοβενιζελικό *Ελεύθερο Τύπο* του Ανδρέα Καβαφάκη (Α.Κ.) της 25,26,27-6-1919 σε μια σειρά άρθρων για τα γεγονότα του Αϊδινίου. Κατά σειρά αντίστοιχα, «Το Αϊδίνιον καπνίζει εις ερείπια», «Το νέφος του αίματος», «Η αφύπνισις του τουρκικού φανατισμού-Η ενοχή των τουρκικών αρχών»). Επίσης στην ίδια εφημερίδα ενδιαφέρον είναι το πρωτοσέλιδο άρθρο του Α.Κ. της 28-6-1919 «Προσέξατε την Σμύρνην», όπως και το πρωτοσέλιδο του ιδίου, της 6-7-1919 «Τα ανακοινωθέντα», όπου η σχετική είδηση και ο σχολιασμός για την κοινή καταγγελία των μητροπολιτών: «...τὰ τμήματα Σωκίων, Νέας Ἐφέσου, Μούγλων καὶ Κουλουκίου κατεχόμενα ὑπὸ ἰταλικῶν δυνάμεων εἶνε τὰ ἀναμφισβήτητα κέντρα πάσης ἀντιχριστιανικῆς κινήσεως (...) Οἱ Μητροπολίται οἵτινες ὑπογράφουσι τὴν φοβερὰν καταγγελίαν εἶνε ἄνδρες ἀγνοῦντες τὸ ψεῦδος καὶ γνωρίζοντες τὴν σοβαρότητα τῆς κατηγορίας ἦν διετύπωσαν (...) Διότι, εἴτε περὶ σωμάτων τακτικῆς στρατοῦ πρόκειται, εἴτε περὶ σιφῶν ληστρικῶν, εἶνε ἐξακριβωμένον ὅτι ἐκ τοῦ ἰταλικῆς τομέως ἐκπορεύονται στερεοτύπως καὶ εἰς αὐτὸν προσφεύγουσιν πρὸς ἀνεφοδιασμὸν καὶ ἀνασυγκρότησιν...».

²¹ *Ελεύθερος Τύπος*, 28-4-1919, «Ἡ Ἰταλία καὶ τὸ Ἰκόνιον» (πρωτοσέλιδο ἀρθροῦ του Α.Κ.).

ως του ελληνικού στρατού της Ιωνίας. Επιπλέον ζητούσαν να δοθεί εξουσιοδότηση στα ελληνικά στρατεύματα να χτυπούν εισερχόμενα στην ιταλική ζώνη «τὸν πέραν τοῦ Αἰδινίου τουρκικὸν ἔθνικὸν στρατὸν ὁ ὁποῖος γυμνάζεται νυχθημερὸν δραστηριῶς (...) Οἱ ἀγάδες εἶναι σύμμαχοι τῶν Ἰταλῶν φίλων μας οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ τοὺς παρέχουν μεγίστας εὐκολίας»²². Προς τα τέλη Ιουνίου ο Βενιζέλος υπέβαλε την αξίωση της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας στον Κλεμανσό. Ο γάλλος πρωθυπουργός δεν βιάστηκε να απαντήσει, καθώς παράλληλα άρχισε τις εργασίες της η Διασυμμαχική Ανακριτική Επιτροπή, η οποία συγκροτήθηκε για να αξιολογήσει και για να καταδικάσει τις ενδεχόμενες ελληνικές αυθαιρεσίες έναντι των γηγενών τουρκικών πληθυσμών²³.

Κατά τις εργασίες της εν λόγω επιτροπής, η ιταλική αντιπροσωπεία, έπεισε τους συμμάχους ότι, σε αντίθεση με τα τεκταινόμενα στην ελληνική ζώνη, στην ιταλική περιφέρεια οι σχέσεις των ιταλικών αρχών με τους Τούρκους ήταν υποδειγματικές. Σε ό,τι αφορούσε δε την κατοχή ιταλικού πολεμικού υλικού από τους εθνικιστές του Κεμάλ, η ιταλική αντιπροσωπεία διευκρίνισε πως προερχόταν από τις επιθέσεις των τούρκων ατάκτων σε απομονωμένα ιταλικά φυλάκια. Επιπλέον, κοινοποίησε κάποιες πληροφορίες που είχε, ότι, δηλαδή, η Ελλάδα περνούσε ως βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού το επιπλέον πολεμικό υλικό που απέστελλε στην Ιωνία²⁴. Αρχές Ιουλίου, ο Βενιζέλος με νέα επιστολή του προς το γάλλο ομόλογό του εξέθεσε τις πολλαπλές αρνητικές επιπτώσεις «της καθηλώσεως των ελληνικών στρατευμάτων, καθώς τους είχε απαγορευτεί να καταλάβουν το Αϊδίνιο και να διέλθουν πέραν της δεξιᾶς όχθης του Μαιάνδρου». Στο μεταξύ όμως, οι υπονομευτικές ιταλικές ενέργειες εξακολουθούσαν αμείωτες και η ενίσχυση του Κεμάλ με ιταλικό εξοπλισμό υλικό ήταν συνήθης πρακτική. Η Αττάλεια, έδρα της ιταλικής αποστολής, είχε εξελιχθεί σε βάση εξοπλισμού της εθνικιστικής οργάνωσης του Κεμάλ, κι αυτό διαπίστωνε τότε μετά πολλής λύ-

²² ΑΥΕ 1919 Α/5/VI-13, 3(16)-1919, ΓΕΣ προς Υπ.Εξ., και ΓΑΚ-ΑΥΑΣ 6/1/6γ, 4-8-1919, διοίκηση Υπομοιραρχίας Εφέσσου (Γ. Γιαννακάκης) προς Υπάτη Αρμοστεία Σμύρνης.

²³ Ε. Αλλαμανή-Κρ. Παναγιωτοπούλου, «Το ζήτημα του Πόντου», *ό.α.*, σ. 117-132.

²⁴ F. Grassi, *L' Italia e la questione turca...* *ό.α.*, σ. 66-68. Για τη διπλωματική διεκυστήνδα της εποχής εκείνης σημαντική πηγή είναι ο ίδιος ο Σφόρτσα, C. Sforza, «Diario prefascista», *Nuova Antologia* (Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1968), ff. 2004-2005 (με κριτική εισαγωγή του Mario Toscano). Επίσης, του ίδιου *L' Italia dal 1914 al 1944 quale io la vidi*, Mondadori, Ρώμη 1944, σ. 50-80 και *Costruttori e distruttori*, La Pleide, Ρώμη, 1945.

της ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος αλλά και πολλοί ξένοι διπλωμάτες²⁵.

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Βενιζέλος έθεσε θέμα ασφάλειας και προστασίας των ελληνικών πληθυσμών που παρειπιδημούσαν στα ενδότερα της Μικράς Ασίας και, όπως τονίστηκε, είχαν υποστεί ήδη διώξεις. Παράλληλα, ο Βενιζέλος δεσμεύτηκε ότι η Ελλάδα δεν αποσκοπούσε σε εδαφική επέκταση της ζώνης ευθύνης της. Για το διακανονισμό των ζητημάτων αυτών, ήταν λογικό ο έλληνας πρωθυπουργός να θεωρεί απαραίτητη τη συνεργασία, και όχι την αντιπαράθεση, με τους Ιταλούς. Με διαδοχικές προσφυγές του, ο Βενιζέλος, εμμέσως πλην σαφώς, ζητούσε τη συμμαχική διαμεσολάβηση, ώστε να συγκληθεί μια ελληνο-ιταλική συνάντηση κορυφής για τη διευθέτηση των εκατέρωθεν διαφορών, καθώς στο μεταξύ, στις 18 Ιουνίου 1919, είχε επέλθει αλλαγή κυβερνήσεως στην Ιταλία, με τον Francesco Saverio Nitti πρωθυπουργό και τον Tommaso Tittoni υπουργό Εξωτερικών²⁶.

(β) Η μυστική συμφωνία Βενιζέλου-Τιτόνι

β1. «Ούτε λίγη ούτε πολλή δέσμευση»

Ο Τιτόνι, ο οποίος πήγε εκείνες ακριβώς τις μέρες στο Παρίσι, έδωσε ένα πρώτο δείγμα των προθέσεων του να έρθει σε συμφωνία με τον Βενιζέλο. Σε μια προσπάθεια να βολιδοσκοπήσει τις διαθέσεις όλων των εμπλεκόμενων, ο ιταλός υπουργός των Εξωτερικών πρότεινε τη δημιουργία μιας ουδέτερης ζώνης ανάμεσα στην ιταλική και την ελληνική περιοχή, που θα επιτηρούνταν από αγγλικές και γαλλικές δυνάμεις, έτσι ώστε να αποφεύγονται οι εκατέρωθεν προστριβές. Η πρόταση δεν υπήρχε περίπτωση να

²⁵ «Εἶναι πράγματι βέβαιον ὅτι ἡ νοτιῶς τοῦ Αἰδινίου κατεχόμενη ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ζώνη, ἐχρησίμευσεν εἰς τοὺς Τούρκους ὡς βάσις κατὰ τὰς ἄλλεπαλλήλους ἐναντίον τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἐπιθέσεις τῶν βορείως τοῦ Μαιάνδρου [...] Ἰταλοὶ βεβαιώνουν Τούρκους ὅτι δὲν ἔπρεπε τίποτε νὰ φοβοῦνται ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, διότι ἂν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα δὲν ἀπεσύροντο, ὡς ἦταν ὑποχρεωμένα, βορείως τοῦ Μαιάνδρου, αἱ ἰταλικαὶ δυνάμεις θὰ ἐλάμβανον ἐναντίον τῶν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα». Το τηλεγράφημα αυτό του Βενιζέλου προς Υπ. Εξ. της 10-7-1919, όπως παρατίθεται στα, Κ. Σακελλαρόπουλου, *Η σκιά της Δύσεως*, ὁ.α., σ.73-4 και Γ. Αλεξιάδου, *Τα απώτερα αίτια*, ὁ.α., σ. 79. Γενικότερα για το ζήτημα της ενίσχυσης του Κεμάλ βλ. και Ι. Πασά, *Η αγωνία ενός έθνους*, Αθήνα 1925.

²⁶ Περισσότερα για την όλη δραστηριότητα της ελληνικής διπλωματίας στο Συνέδριο της Ειρήνης, με αναφορές και στην ελληνο-ιταλική αντιπαράθεση, βλ. Η. Psomiadis, *The Eastern Question: the last phase: a study in Greek-turkish diplomacy*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών-Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1968, και Ν. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris peace conference... ὁ.α.*

γίνει αποδεκτή, καθώς Αγγλία και Γαλλία δεν ήταν διατεθειμένες να διαθέσουν επιπλέον δυνάμεις στη Μικρά Ασία. Ωστόσο, το μήνυμα από αυτή τη διαλλακτική κίνηση της ιταλικής διπλωματίας ήταν σαφές. Η νέα ιταλική ηγεσία, επειδή επειγόταν να επιλύσει με τη Γιουγκοσλαβία το ζήτημα του Φιούμε, επιδίωκε να δώσει στους συμμάχους ένα διαφορετικό δείγμα γραφής και καλής θέλησης, ώστε να ανατρέψει όλο εκείνο το αρνητικό κλίμα που είχε κληρονομήσει από την προκάτοχό της. Αυτό εξάλλου ζητούσε επιτακτικά μεγάλη μερίδα του ιταλικού τύπου²⁷.

Η *Corriere della sera* έθετε επίμονα θέμα προτεραιοτήτων στη νέα ιταλική ηγεσία. Κατά την εφημερίδα, η νέα ηγεσία του υπουργείου Εξωτερικών έπρεπε να θέσει ως πρώτη προτεραιότητα της πολιτικής της την άμεση προσάρτηση του Φιούμε και την ενίσχυση της θέσης της χώρας στην Αδριατική. Κι αυτό σήμαινε, οικονομία δυνάμεων σε όλα τα άλλα μέτωπα της Εγγύς Ανατολής, σταδιακή υποχώρηση από το μικρασιατικό μέτωπο στα στρατηγικής σημασίας σημεία, με στόχο κυρίως τα μεταλλεία της Ηράκλειας. Ως προς τις ελληνο-ιταλικές σχέσεις, η *Corriere della sera* συνέχιζε να υποστηρίζει την, διατυπωθείσα από τον Δεκέμβριο του 1918, άποψή της. Δηλαδή, υποστήριζε ότι τα δεδομένα δεν είχαν αλλάξει και ότι τα Δωδεκάνησα και η Σμύρνη έπρεπε να παραχωρηθούν στην Ελλάδα²⁸. Σύμφωνα με την έγκυρη εφημερίδα, η Ιταλία δεν είχε την πολυτέλεια μιας επιπλέον αντιπαράθεσης με την Ελλάδα, τα συμφέροντα της οποίας, καθώς ή κακώς, συμβάδιζαν με αυτά της Αγγλίας. Για την *Corriere della sera*, το Βορειοηπειρωτικό αποτελούσε το ακανθώδες πρόβλημα στις ελληνο-ιταλικές σχέσεις, «καθώς στο Μικρασιατικό οι δυο χώρες όφειλαν, σε τελική ανάλυση, να κινηθούν μέσα στα καθορισμένα από το Συνέδριο πλαίσια». Την άποψη αυτή δεν συμεριζόνταν, βέβαια, ο εθνικιστικός τύπος²⁹.

²⁷ Πρβλ., Ν. Petsalis-Diomidis, *αυτόθι*, σ. 45-50 και 339-40. «Η Σμύρνη στους Έλληνες, το Φιούμε σε ποιον;» (Smirne ai greci-Fiume a chi?), διερωτάτο εν προκειμένω το όργανο του μαρξιστικού φιλοσοβιετικού Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος. *Avanti*, 18-5-1919, *Corriere della sera*, («Il problema dell' Asia Minore-To πρόβλημα της Μ. Ασίας», ανάλυση σε συνέχειες, 20, 21, 26, 29-5-1919).

²⁸ *Corriere della sera*, *αυτόθι*, 26-5-1919 (διακεκριμένα στελεχη της εφημερίδας, όπως οι Luigi Einaudi, Luigi Albertini, Guglielmo Emanuel, τάσσονταν με αυτή την άποψη).

²⁹ Πρβλ. Ο. Barie, L. Albertini, «Il Corriere della Sera e la politica delle nazionalità (1917-1919)», *Storia e Politica*, X/IV, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1971. Ενδεικτικό το κύριο άρθρο της εφημερίδας της επιρροής του Σονίνο, *Corriere d' Italia*, 28-5-1919, («Buon appetito-Καλή όρεξη») που υπέγραψε με τα αρχικά του «s.s.» (Sidney Sonnino), επιμένοντας στην ορθότητα της πολιτικής του στην Ανατολή.